

GEBEI SÁNDOR

**BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY ÉS AZ
ERDÉLYI FEJEDelemség KAPCSOLATA A
LIVÓN HÁBORÚ (1558–1583) BEFEJEZÉSÉNEK
KÜSZÖBÉN, 1579–1581-BEN**

Abstract: *(Die Beziehung des polnischen Königs István Báthori und der Siebenbürger in der endlichen Phase des livländischen Kriegs)* István Báthori beschwor – sowohl bei seiner Wahl zum König als auch bei seiner Krönung – daß er Polen – Litauen die von Russland eroberten livländischen Bereiche wiedererwibt, und die Einheit und Integrität des Landes wiederherstellt. Am polnisch-russischen Krieg von 1579 bis 81 nahmen vieltausend ungarische – aus Transsylvanien und Ungarn geworbene – Soldaten, besonders Infanteristen teil. Die Dokumente bestätigen, daß István Báthori den ungarischen Soldaten – den aus der polnischen Armee fehlenden Infanteristen – hervorgehobenen Sold bezahlte. Es waren welche, die für ihren treuen Militärdienst auch kleinere Besitzungen in Transsylvanien bekamen. Der Verfasser macht die Historiker mit dieser Abhandlung darauf aufmerksam, daß man die von dem bekannten Báthori-Forscher, Endre Veres zusammengestellten Dokumentbänder intensiver verwenden sollte.

Oroszország a Balti-tenger Libau (ma: Liepaja – Lettország) és Narva (ma: Észtország) közötti partszakasz birtoklásáért 1558-ban megindított akciójával szemben a „livón konföderáltak” tehetetlenek voltak.¹ A Livón Rendből, a Rigai Érsekségből, a Derpti (Dorpat, ma: Tartu – Észtország) Püspökségből, a Kurlandi (Mitau, ma: Jelgava – Lettország) Püspökségből és az Öseli (Ozylia, ma: Saaremaa – Észtország) Püspökségből alakult konföderáció súlyos vereségeket szenvedett IV. Iván cár hadseregétől, Narva, Derpt (Dorpat), Felin stb. várai, városai orosz kézbe kerültek. Kilátástalan helyzetükön lengyel és svéd vazallusságba meneküléssel próbáltak javítani a szövöttezett államocskák. Az 1561. november 28-án kelt vilnai (ma: Vilnius – Litvánia) szerződés értelmében a Revel (Reval, ma: Tallin – Észtország) központú területek Svédország, a Riga – Mitau centrumokkal jelölt territóriumok Lengyelország fennhatósága alá kerültek. Ennek következtében a há-

ború eszkalálódott, már nem Oroszország – Livón Rend (konföderáció), hanem Oroszország–Svédország és Oroszország–Lengyelország viaskodott a Balti-tenger hegemoniájáért.

Még a magyar történészek között is kevésbé ismert az a tény, hogy a konfliktusból egyelőre kimaradt Litvánia 1566-ban Livónia orosz–litván felosztását javasolta Oroszországnak. A Moszkvába érkezett litván delegáció ilyenirányú kezdeményezését IV. Iván határozottan elutasította, a gazdag zsákmányon senkivel nem akart osztozni. A litvánok diplomáciai kudarcának természetes következménye a Lengyelországhoz való közeledés lett, ami 1569-ben a lublini reálunióban testesült meg.

A lengyel–litván egyesült állam egyesült ereje ugyanolyan hadi kudarcokat élt meg, mint az 1560-as évek Lengyelországa. A *stratégiai fontosságú Nyugati-Dvina folyó völgyét (Vityebszk, Polock, Dünaburg/Dvinaburg) – Riga kivételével – az oroszok ellenőrizték*, Weissenstein (ma: Paide – Észtország), Pernau (ma: Parnu – Észtország) svéd és észt garnizonjai 1573-ban, ill. 1575-ben kapituláltak a támadók előtt. Revel (Reval) sikerrel kecsegtető ostromát 1577-ben maga IV. Iván cár irányította, éppen akkor, amikor az 1576 májusában lengyel királynak koronázott Báthory István Danzig (Gdańsk) kereskedőváros engedetlenségét igyekezett letörni.

Miután a Danzighoz hasonlóan kereskedelemmel foglalkozó Visztulamenti városok – Thorn (Toruń), Marienburg (Małbork), Elbing (Elbląg) – egymás után hódolatukat nyilvánították az új koronás főnek, Báthory joggal várhatta el a legjelentősebb kikötő- és kereskedőváros hűségesküjét. Danzig ellenben megmakacsolta magát, feltételt szabott. Engedelmességi fogadalmát a városi privilégiumok megerősítéséhez és bővítéséhez kötötte. Hiába nyúlt a fegyverekhez, a kényszer eszközhöz Báthory, a város blokádja és az 1577 nyarán erőltetett ostrom nem hozta meg a remélt sikert. Viszont Oroszország baltikumi előretörése, IV. Iván Revel (Reval) és Riga falainál vezényelt ostrompróbái, a király és a város ellentétét a békés megegyezés felé terelték. A diplomáciai tárgyalások 1577. december 12-én sikerrel végződtek. Ezen a napon a danzigi küldöttség letette a hűbéri esküt Báthory kezébe, mire az uralkodói kegy csak négy nap múlva következett. 1577. december 16-i dátumot viseli az az oklevél, amely Danzig augsburgi mintájú kiváltáslevelét elismeri és a királyelődök adományait érvényesnek nyilvánítja ki. A teljességhez hozzátartozik az is, hogy a danzigiak Báthory bocsánatát és jóindulatát 200 ezer arany (öt részletben) lefizetésével, valamint a Danzig melletti Oliwában elpusztított kolostor helyreállításához szükséges 20 ezer aranynyi költség vállalásával nyerték el.²

Báthory Lengyelország-Litvánia iránti kötelességérzete és elszántsága a későbbiekben is megmutatkozott, igaz, erre királyi esküje és az alkotmány is kötelezte. *Az állami egység, a livón háború előtti állapotok helyreállítása*

Stephanus rex legfontosabb feladatai közé tartozott. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség jogainak, kiváltságainak, szabadságainak megerősítésekor ünnepélyesen elhangzott, hogy a szomszédos országok által elragadott lengyel vagy litván területeket visszaszerzi a király, tehát az eredeti, az 1558. évi határokra szorítja vissza ellenségeit, országait csonkítani nem engedi, sőt gyarapítani igyekszik. A koronázáson (in Conventu Coronationis) tett ígéret idevágó részlete így szól:

„Item pollicemur, recipimus, ac spondemus, quod omnia per hostes finitimos injuste a Regno, Magnoque Ducatu Lithvaniae, et Dominiis earundem, quocunque modo occupata, vel bello, vel quovis alio modo distracta, ad proprietatem et unionem ejusdem Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithvaniae: aggregabimus, neque fines Regni, et Magni Ducatus Lithvaniae minuemus, sed pro viribus nostris proferemus, et dilatabimus.”³ Szinte szóról-szóra ugyanez a formula került át a koronázás utáni első dekrétum 3. törvénycikkébe is: *Item pollicemur, ..., ac spondemus, ... = Przytym obiecuiemy, ..., y przyrzekamy. ... = Nem különben ígérjük, ..., és ünnepélyesen fogadjuk ... stb.*⁴

Báthory István lengyel király, litván nagyfejedelem ilyen előzmények után fogott az orosz térnyerés baltikumi felszámolásához. *Gyors és energikus intézkedéseinek hatására tekintélyes hadsereg kezdte meg a hadműveleteket 1579-ben a Nyugati-Dvina folyónál.*

Az 1579–1581-es hadjáratokban az Erdélyi Fejedelemségből verbuvált zsoldosok is részt vettek. Katonai szolgálatukról, hadi tevékenységükről számtalan dokumentum maradt fenn. Különösen értékesek azok a levéltári források, amelyeket a lengyel és magyar történészek gyűjtöttek össze és a 19. század második felében, a 20. század első felében dokumentum kötetekként publikáltak. Itt elsősorban olyan történészekre gondolunk, mint a lengyel Pawiński A., Polkowski I., Siemeński J.,⁵ az erdélyi magyar Veress Endre.⁶ Az utóbbiról legalább az a megjegyzés ide kívánkozik, hogy a Békésen született, Bukarestben nevelkedett, Kolozsvárott oktató és kutató Veress Endre (1868–1953) gazdag tudományos örökséget hagyott az utókorra. Több mint ötven kötetnyi Báthory-korra vonatkozó archívanyagot gyűjtött össze Európa különböző levéltáraiban, és ezeknek nagy részét maga szerkesztette és jelentette meg. Sajnos, a gazdag örökség hasznosítása mind a mai napig nem történt meg, hiányoznak a mai tudományos életünkből a Báthory Istvánról szóló cikkek, tanulmányok. (Ezen a nagyon kedvezőtlen „statisztikán” szeretnénk változtatni mostani rövid írásunkkal és majdani közleményeinkkel.)

Az 1579–1581. évek lengyel – magyar, pontosabban szólva, lengyel – erdélyi viszonya Báthory István oroszellenes hadjáratai miatt még szorosabbá vált, és pedig azért, mert Erdélyből több ezer katona – gyalogos és lovas

egyaránt – kiemelt fizetségért Báthory szolgálatába szegődött. Vizsgálódásainkat ugyancsak a Veress Endre által közrebocsátott forrásgyűjteményekből, az ebben fellelhető zsoldfizetési listák alapján folytattuk le.

A magyar gyalogság már 1576-ban felbukkant Báthory mellett, csatába állításukra már 1577 nyarán sor került. Vadas Mihály, Török István, Rác Mihály, Nagy Ambrus, Somodi Ferenc, Károlyi István parancsnoksága alatt 530 magyar gyalogos harcolt Danzig falainál.⁷ 1578 januárjában már 632 főre fizették ki a 3484 lengyel arany (złoty) és 12 garas (groszy) járandóságot. A fizetési jegyzék áttekintésekor azonnal feltűnik, hogy a kapitányok = századparancsnokok bére között ötszörös a különbség. 66 arany/hó maximális juttatásban a Danzignál érdemeket szerző Vadas Mihály részesült, a minimumot, 12 arany/hó, egy újonc százados-kapitány kapta.⁸ A tizedesek és közkatonák zsoldjában is hasonló eltéréseket tapasztalunk az ütközetek számától, ill. a csatában mutatott helytállástól, bátorságtól függően.

Báthory hívó szavára és a megemelt zsold ígéretére az erdélyi magyarok és a székelyek nagy számban jelentkeztek „fejedelmi katonának”. Az első, az 1579-es, Moszkóvia elleni hadjáratba 1238 magyar huszár – a Báthory-hadsereg huszár állományának 20%-a – kísérte el a tekintélyes uralkodót.⁹ Pontos adatokkal rendelkezünk a király erdélyi gyalogságának 1579-es létszámáról is. Amíg 1579. január 26-án a zsoldjegyzék 632 főt vett nyilvántartásba, – éppen annyit, mint 1578-ban – addig 1579. május 26-án már 1093 gyalogos katona húzott fizetséget a kincstártól.¹⁰ A Vilnónál gyülekező had magyar gyalogsága július hónapban két ezredet alkotott, az udvari és a „transzilvániai” elnevezésűt. Az előbbiben 1024, az utóbbiban 956 fő szolgált. 1579 októberére némileg változott a létszám, az udvari ezrednél 1002, a „transzilvániaiainál” 993 fő szerepelt a zsoldfizetési jegyzéken.¹¹ Abban az esetben, ha a királyi (lengyel) gyalogság 5000-es kontingenséről beszélő forrásoknak hitelt adunk, akkor a magyarok két ezrede az összgyalogság 40%-át alkotta.¹²

Nem lehet kétségünk afelől, hogy a magyarok a szokatlanul magas zsoldért kockáztatták életüket a livóniai fronton, ellenben a lengyelek, a litvánok, a kurlandiak, a livóniaiak az utolsó Jagelló király, Zsigmond Ágost által elveszített területek visszaszerzésének reményében fogtak fegyvert „moszkvai fejedelem ellen” (moszkovszkij knyaz). Az 1579-es polocki hadjárat előtt latin, lengyel, német és magyar nyelven is közzétett proklamációban (Edictum regium Svirensse ad milites Varsaviae, 1579.) minden egyes, orosz hadjáratban résztvevő katona – függetlenül attól, hogy melyik nációhoz tartozott – fellelhetette a számára fontos motivációt.

A lengyelekben és a litvánokban az elvesztett Livónia visszaszerzésével kapcsolatos revansérvén túl, egy igen erős bosszúvágy is munkálkodott. Az egy államba egyesült, az 1569. évi lublini unióval megszületett Nemesi

Köztársaság (Rzeczpospolita = Respublica) háborúba induló nemesei (slachticsok) főleg azért szomjúhoztak a bosszúra, mert a „moszkvai fejedelem” lovagiatlanul, a nemesi tisztességet semmibe nézően, *hadüzenet nélkül* támadt a Rzeczpospolitára. Bezzeg most, 1579-ben Báthory István lengyel király a szokásoknak és a nemzetközi jognak megfelelően, csak a hadakozás kinyilvánítása után indította el támadását a Nyugati-Dvina-menti várak ellen. A hadjárat külföldi katonáit – a tekintélyes zsoldról nem elfeledkezve – veszélyérzetük fokozásával kívánta Báthory a háborús célok mellett elkötelezni. Ez a Moszkóvia elleni háború a szomszédos országok biztonságát garantálja – hangoztatta a lengyel király – litván nagyfejedelem – erdélyi fejedelem –, mert a lánggra lobbant és tűzbe borult szomszédos ház oltásában segítkeznek.¹³

1579 augusztusában a Báthory-had Polockhoz érkezett, ahhoz a városhoz, amely a Nyugati-Dvina folyami hajózásra, szállításra vigyázott, amely a Riga felé irányuló kereskedelmi forgalmat, azaz a Balti-tengerre való kijutást ellenőrizte. Polock óriási faerődjét 6000 ember védelmezte, a város hombáraiba és föld alatti raktáraiba Dorogosztojszkij polocki vajda = parancsnok több mint elegendő hadianyagot és élelmiszert halmozott fel. Az erőd tüzérségi ereje nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi mutatóknak is megfelelt. 107 ágyújából 60 löveg nagykaliberű volt. Az ostromlók sem az ágyúpárbajban, sem a falak lerombolásában nem tudtak az ostromlottak fölé kerekedni három hét alatt. Az ostrom fordulópontja akkor következett be, amikor Rác Péter és önkéntes csapata vakmerő támadással több helyen is felgyújtotta a gerendafalakat.¹⁴ A megfélékezhetetlen tűzvész a vár és a város parancsnokát kapitulációra kényszerítette. Az augusztus 30-i feltételek értelmében a várvédők szabad akaratukból lengyel zsoldosnak szegődhettek, akik nem vállalták a lengyel szolgálatot, bántatlanul Novgorod, Szmolenszk orosz városokba vonulhattak. Polock lakossága a helybenmaradás vagy a távozás közül választhatott.

Még be sem fejeződött a kapitulációs feltételek teljesítése, a győztesek táborában máris komoly viszály ütötte fel a fejét. A lengyelek és a magyarok között arról robbant ki a vita, majd az ellenségeskedés: vajon kinek köszönhető a győzelem? Mielecki koronahetman is, de a magyarok vezére, Bekes Gáspár is, sajátjainak tulajdonította Polock bevételét. Mikołaj Radziwiłł litván hetman nemcsak a magyarokra haragudott, hanem a király favoritjára, Jan Zamojskira is, mert a kancellár hozzájárult ahhoz, hogy Báthory 100 – 200 aranyakat osztogasson a magyaroknak jutalmul, miközben a lengyel és litván katonák teljesítményét 26 – 26 tallérral honorálta a király. Ráadásul, a Polockban szerzett zsákmány – egyébként szerény zsákmány – javarészt Bekes magyarjainak jutott. Báthory csupán „egyetlen” hadi trófeára, a pravoszláv kolostor könyvtárára formált jogot.¹⁵ Nem hallgathatjuk el azt a

körülményt sem, miszerint a lengyel, litván panok és slachticsok már korábban megorroltak királyukra Bekes Gáspár miatt, merthogy az egykori Báthory-ellenséget, protestáns-áriánus létére a lengyel nemességbe emelte és mindenkor megkülönböztetett bánásmódban részesítette.¹⁶

Báthory magyarok, székelyek iránti pozitív elfogultságáról más példákkal is rendelkezünk. Azok a zsoldosoknak elszegődött erdélyiek, akik becsülettel helytálltak a csatákban, huzamosabb szolgálat után, a szolgálatból való elbocsátáskor egyéb javadalmazásra is számíthattak. A szóbanforgó Rácz Péter, hőstettének elismeréseképpen például, október 15-i dátummal, egy később meghatározandó birtokra érvényes, adománylevelet kapott Báthory Istvántól.¹⁷ Fejérdi Bertalan azért érdemelt egy kisebb jószágocskát, mert mindenki szeme láttára, többször is próbálkozott a polocki várfalak felgyújtásával.¹⁸ Boldizsár Mihály, Székely Antal, Székely Balázs bátorságukkal kiérdemelték azt a kegyet, hogy az erdélyi fejedelem testőrségébe, a kék darabontok közé kerülhettek.¹⁹ Az uralkodói kegy, a királyi és fejedelmi gondoskodás az elesettek családjára is kiterjedt. A Polocknál életét vesztő Dózsa Mihály árvái – az 1579. november 2-i privilégium alapján – jogot nyertek arra, hogy a családtól 1576-ban elkobzott telket újra birtokukba vegyék.²⁰

Ezek a jutalmak, ill. adományozások magától értetődően az Erdélyi Fejedelemségben hatályosak, a magyar és a lengyel, litván hadiérdemek különböző elbírálását soha nem fogadták el a Rzeczpospolita urai. Gondolkodásukra jellemző, hogy a hadjárat sikere ellenére, Polock és a Polock környéki várak bevételében oroszlánrészt vállaló gyalogságot továbbra is lenézték, hadi dicsőségüket elvitatták, a lengyel, litván lovasság fölényéről, fontosabb voltáról szónokoltak. Ebből az alapállásból kiindulva sérelmezték a magyarok juttatásait, illetve tartották igazságtalannak a király intézkedéseit.

Báthory határozottságát és eltökéltségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a következetes, szilárd meggyőződésen alapuló politizálás, amellyel a legbonyolultabb kérdésekben is – például, vallási ügyekben – függetleníteni tudta magát környezetétől. *Az alkalmasság (idoneitas) Báthory István számára fontosabb szempont, mint a vallási hovatartozás.* Polocki vajdának (= megyeispánnak) – sokak megrökönyödésére – a kálvinista Mikołaj Dorochojstajskit, polocki kastellánnak (= várnagynak) a katolikus kozákot, Zsuk(i) Ferencet nevezte ki.²¹ Személyes példaadással toleranciára igyekezett nevelni alattvalóit. A megbetegedett Bekes Gáspárt saját udvari orvosaival kezelte Báthory Grodnoban, kedvenc tartózkodási helyén. Sajnos, Bekes Gáspár nem épült fel betegségéből, s akkor a katolikus király a hadvezérét, az áriánus tanácsnokát Vilnóban temettette el nagy pompával. Özvegyét és két fiát gyámsága alá vette, anyagi ellátásukról gondoskodott.²²

A november végén Varsóban megnyílt szejmen a magyar ügyet újra napirendre tűzték. A lengyel rendek kikényszerítették Báthoryból azt az ígéretet,

•

hogy a magyarok a lengyelek, litvánok rovására nem élvezhetnek, illetve kaphatnak előnyöket a jövőben. Ezt a rendi követelést még teljesíthetőnek látta a király, de a külföldi katonák toborzásának leállításáról hallani se akart. Általában beszéltek a küldöttek az idegen zsoldosokról, ám egyértelmű, hogy a követelés éle az erdélyi magyarok ellen irányult. Báthory hadvezéri előrelátása és politikai bölcsessége egyaránt megmutatkozott, ahogyan leszerelte az elégedetlenkedőket. Hiába Európa legjobb lovassága a lengyel lovasság – hangoztatta a király –, ha mellette nincs gyalogság.²³ Az országgyűlési vitában totális győzelmet aratott Báthory, hiszen a féltékenykedő és rivalizáló lengyelek ugyanitt, ugyanekkor jelentős toborzási összegek kiadásához is hozzájárultak. Bornemissza János kapitány például 17 ezer forintot kapott magyar huszárok (!) felfogadására, Bekes Gábor – az elhalálozott Bekes Gáspár testvére – 30 ezer forintért gyűjthetett Erdélyben gyalogokat.²⁴ Tudomásunk van arról is, hogy Ernst Weier és Georg Farenbach toborzók németeket verbuváltak a küszöbön álló hadjárathoz.

Báthory szilárd pozícióját a lengyel hadvezetés lecserélése sem ingatta meg, habár ezt a győzelmet sem adták könnyen Báthory számára. Amikor a sértődött Mielecki koronahetmant Jan Zamojskival váltotta fel a parancsnoki poszton a király, a lengyelek is, a litvánok is lázadoztak. A litvánok maguk közül szerettek volna hadvezért, mert a támadás litván területen, litván területekért indul, a lengyelek meg Zamojski slachtics, köznemesi származását kifogásolták, Mikołaj Sieniawski főnemesnek adták volna a hetmani buzogányt. Ezt a nehézséget is leküzdve, *Báthory Vilnó alá koncentrált a hadi-erejét, majd 1580. június 16-án megindította második támadását az oroszok ellen.*

A konkrét cél kitűzése csak a július 27-i vityebszki haditanácson történt meg. Itt döntötték el azt, hogy nem Szmolenszk, hanem a jelentéktelenebb Velikije Luki várát ostromolják meg. Velikije Lukit igaz hogy nem lehetett egy napon említeni Szmolenszkkal, Novgoroddal, Pszkovval, de a város környéke eddig még nem látott háborút, vagyis a hadsereg élelmezése, az állatok takarmányozása nem okozott problémát. A biztos utánpótlás mellett Velikije Luki elfoglalása Szmolenszk és Pszkov közé való beékelődést, egymástól való elszigetelésüket eredményezte, az orosz felmentő csapatok Livóniába való érkezését akadályozta meg.²⁵

Velikije Luki alaposan felkészült az ostromra. Polock példájából okulva, a Báthory-had megérkezéséig a faerődöt kívülről vastag földtakaróval vonták be, tehát a várfalak felgyújtásáról, erről a polocki sikeres módszerről le kellett mondani. A tüzérség sem boldogult a „földfallal”, nem maradt más hátra, mint a föld védőréteget kapával, ásóval, lapáttal eltávolítani. A szokatlan ostromot a lengyel, litván és a magyar katonák egymással versenyezve, Báthory és Zamojski külön-külön beígért jutalmáért folytatták. A lapá-

tolásnak és a föld elhordásának hamar meg lett az eredménye, hiszen a várvédők szabad elvonulás fejében átadták Velikije Lukit. Báthory garantálta a várvédők bántatlanságát és parancsának végrehajtásával személyesen Zamojskit bízta meg. A koronahetman jelenléte ellenére is súlyos atrocitás történt. Az oroszellenes érzelmű katonák nemcsak a legyőzötteket, hanem „az öregeket, a nőket, a gyermekeket” is lekaszabolták.²⁶ Sajnos, ebből az öldöklésből a magyarok is kivették a részüket. Bekes Gábor emberei „nem kímélték azokat a papokat sem, akik ikonnal a kezükben” kérték a kegyelmet és az irgalmat.²⁷ A katonai vezetők közül jó néhányan – lengyelek, magyarok egyaránt – eleve megszabadították beosztottaikat a gyilkolás erkölcsi gátjától mondván, hogy védekező és nem védekező ellenség között nincs különbség.

Velikije Luki őrzésére és védelmére Báthory 1305 lovast és 1858 gyalogost hagyott hátra²⁸, a magyarok arányát – források szűkszávasága miatt – nem ismerjük. Arról viszont maradtak adataink, hogy Velikije Lukinál meg a közeli Nevel elfoglalásánál különösen kitüntette magát Bornemissza János és csapata.²⁹ Zavolocsje bevételében Károlyi István 800 gyalogja és a Nevelből odairányított 600 fő magyar katona játszott a főszerepet. Toropec vára Borbély György 600 hajdúja előtt kapitulált.³⁰

Báthory ezúttal sem feledkezett meg a kiváló katonai teljesítményekről. Gazdag jutalmat kapott Balázs Barabás Zavolocsjenél mutatott bátorságáért³¹, az elesett Pribék András érdemeit az árvaságra jutott családnak évente kiutalt 6 mérő búzával ismerte el.³²

Az 1580. évi hadjárat kétségtelenül nem érte el stratégiai célját, Báthory nem is engedte szélnek zsoldosait, hanem a határmenti városokban – Grodnoban, Nevelben, Zavolocsjeben stb. – téli szálláson tartotta őket. Báthory István lengyel király második hadjáratának eredményei méginkább szerényebbnek tűnnek, ha a neves orosz történész, Szkrinnyikov – általunk nem ismert forrásból vett – adatát igaznak fogadjuk el. Szkrinnyikov azt írja, hogy „a lengyel királyi zászlók alatt 48 399 fő harcolt”.³³ Igaz, hogy pontos, hadseregen belüli arányszámokra vonatkozó kimutatásokat sem közölhetünk, mert nem tudjuk, hogy hány lengyel, hány litván, hány erdélyi, hány birodalmi, hány skandináv zsoldos alkotta a közel 50 ezres hadat, ugyanakkor fennmaradtak szerencsére azok a zsoldjegyzékek, amelyek a Litvániában telelő kb. 4000 magyart számba veszik.

1032 magyar gyalogos – Vilnóban elszállásolt – 1580. december 26-án 8720 forintot vett át kéthavi (novemberi, decemberi) járandóságként. Ekkor kapta meg kéthavi zsoldját az a 348 magyar huszár is, akiket Vilnóból Grodnoba vezényeltek át. (A közhuszárnak havonta 3 forint járt.)³⁴ Nevelben Gál János kapitánysága alatt 556 erdélyi gyalogos teljesített szolgálatot. Voronyecben is magyar helyőrség volt, Király Albert kapitánnyal az élen.³⁵

A zavolocsjei magyar garnizon 387 emberből, azaz négy századból állt. Nagy Mátyás, Karácson Tamás, Hídvégi Tamás, Túri Ferenc vezették a századokat.³⁶ Báthory kedvenc városában, a Nyeman parti Grodnoban – 1580 decemberi, 1581 januári kimutatás szerint – 1018 magyar gyalogost és 348 huszárt kvártélyoztak be.³⁷ Utaljunk még a zsoldlistán külön csoportot alkotó „mesterekre” (artifices) – ácsok, kőfaragók, borbélyok, orvosok –, akik kiemelten megbecsült embereknek számítottak.³⁸ „Doctor Capir” például 130 aranyat vehetett át 26 Velikije Lukinál megsebesült magyar katona gyógyításáért.³⁹

1581 tavaszán eddig soha nem látott mértékben indult meg a toborzás Erdélyben, sőt Rudolf király engedélyével a Magyar Királyságban is. Báthory odaadó híve, Lónyai Albert 397 királyságbeli magyarral érkezett Vilnóba május 15-én, Kis Demeter pedig Kelet-Magyarországon fogadott fel lengyel zsoldba 253 magyart. Erdélyből 890 katonáskodásra vállalkozó embert hozott Károlyi István, Zoltán Ferencnek csupán 173-at sikerült a litván fővárosba vezetni. A július 26-án esedékes hópénzt 2482 főnek (magyarországi, erdélyi zsoldosnak) utalták ki 11 179 magyar forint értékben (= 12 417 lengyel forint, 23 garas, 6 selang).⁴⁰ Kiegészítjük a fentieket még azzal a megjegyzéssel, hogy az 1581. évi hadjáratban Báthory István király unokaöccse, Boldizsár is részt vett egy 135 fős huszár egységgel.⁴¹

Éppúgy, mint az első és a második hadjáratkor, 1581-ben is, júniusban indította meg Báthory seregét. *A harmadik hadjárat eseményeit részletesen tárgyalja a királyi kancellária deákjának, Jan Piotrowskinak naplója.* Ebből a naplóból szerezhettünk tudomást arról, hogy Polocktól Zavolocsjeig nagyon lassan haladtak előre a csapatok. A sűrű fenyőerdőben alig nyolc mérföldet voltak képesek maguk mögött hagyni a katonák naponta. A tábori élet minden kényelmetlenségét Báthory maga is vállalta. Egyszerűen étkezett, többször is katonáival együtt fogyasztotta el vacsoráját. Éppúgy a szabadban éjszakázott, mint bármelyik szolgája, fegyverese. Személyes példaadása lelkesítőleg hatott az úttalan utakon vonuló seregére. Báthory a szó igazi értelmében a hadserege élén állt, a hadseregét vezette. Két hónapi megerősítő menetelés után, csak augusztus 22-én pillantotta meg Báthory és szűk kísérete a cél erődöt, Pszkovot.⁴² A vár és a város látványa a királyból csodálatot és haragot egyaránt kiváltott. Csodálatot azért, mert Pszkov impozáns látványt nyújtott az erős és magas, háromsoros (!) kőből épített várfalával. A külső várfal vastagsága elérte a három szazsenyt, azaz a több mint hat métert (szazseny = 3 arsin = 216 cm), a külső várfal védelmét még 37 kőbástya is erősítette. A pszkovi védők számát a városiakkal együtt 50 ezerre taksálták Báthoryék.⁴³ – Olyan forrás is akad, amely – talán tendenciózusan – az Iván Petrovics Sujszkij parancsnoksága alatt szolgáló védők nagyon alacsony létszámáról, mindössze 12 ezer (legfeljebb 15 ezer) főről tudósít.⁴⁴ Amikor

a derékhad megérkezett Pszkovhoz és közvetlenül szemügyre vehette a várost, szinte azonnal szárnyra kelt a rémhír: 100 ezren zárkóztak be a várba.⁴⁵ Piotrowski kancellistára nagy hatással volt a látvány. Ilyen mondatot olvashatunk naplójában: „Ó, Jézus, hiszen ez a város olyan hatalmas, mintha egy második Párizs lenne.”⁴⁶

Szeptember 7-ig a várostromot előkészítő munkálatok folytak: elkészült a futóárkok rendszere, magas földsáncok emelkedtek az ostromágyúk számára. A pszkoviak ágyútűzzel igyekeztek lassítani az ostromlók szorgoskodását. Kezdetben az oroszok 40-fontos lövedékekkel ijesztgették az ellenséget, majd néhány nap elteltével már 50-fontos ágyúgolyók repültek egészen a lengyel táborig. Szeptember 2-i naplóbejegyzés szerint: a várból „70-fontos ágyúgolyókkal szórtak meg bennünket”.⁴⁷ Az oroszok tüzérségi teljesítménye lenyűgöző volt, de egyéb újítással is meglepték a lengyel király táborát. Éjszakánként olyan világító lövedékeket lőttek ki, amelyekből nappali világosság támadt és az ostrom előkészületeit kitörésekkel zavarhatták.⁴⁸

Az elszántság és a vakmerőség majdnem győzelemre vitte már az ostrom első, szeptember 8-i rohamát. Bekes Gábor és Kerekes Mátyás hajdúi, gyalogjai a lengyel Mniszek, Stadnicki, Peniazek, Orcechowski, Bokej kapitányok egységeit maguk után vonva, véres kézitusában feljutottak a várfalra. Sikerült négy sárkányfogas Báthory-zászlót kitűzniük a Pokrovszkaja és a Szvinszkaja bástyákra, de az áttörés meghiúsult.⁴⁹ Hatalmas vérvesztéssel szenvedtek a támadók, este héttől tizenegyig nem csináltak mást, csak halottaikat és sebesültjeiket szállították táborukba.⁵⁰ A lengyelek a magyarokat hibáztatták a felesleges áldozatokért: „Ebbe a magyarok keverték bennünket” (Eto, vengri nam zavarili) – mondogatták.⁵¹ Amilyen mértékben nőtt Báthory Pszkov alatti sikertelensége, olyan arányban emelkedett a magyarok iránti gyűlölet. Különösen kijutott a Báthory rokonoknak. Báthory Boldizsárról, a magyar hadak főparancsnokáról azt a megalapozatlan hírt terjesztették a lengyelek, litvánok, hogy Pszkov bevétele után a király Pszkov helytartójának és egész Livónia kormányzójának fogja kinevezni unokaöccsét. Az előkelő lengyelek, litvánok ezért nyíltan sértegették Boldizsárt, nem félve a király haragjától sem. „Öröm téged látni..., csak nem itt, Livóniában”⁵² – vágta Boldizsár szemébe a főurak. A másik unokaöccsre, Báthory Andrásra is ferde szemmel néztek a panok. A pultuszi jezsuita kollégiumból András a warmiai püspökség egyik kanonoki posztjára került, hogy a warmiai püspökséget elnyerhesse majd királyi nagybátyjától – legalábbis ezt állították a lengyel, litván előkelők. „Jól van ez így? Ezek az idegenek elveszik tőlünk, az itt született és a Rzeczpospolitának szolgáló lengyel nemesektől a Rzeczpospolita javait”⁵³ – kérdezték egymást az áskálódó urak. Az ilyen jellegű gyanakvásukat a háborúba sikeresen beavatkozó svédok (Narvát, Ivangorodot, Belij Kamenyt elfoglalták az oroszoktól)

méginkább elmélyítették, hiszen azt terjesztették a lengyelek között, hogy Báthory magyarokkal telepíti be Livóniát a háború után.⁵⁴

A panaszok kivizsgálására egy olyan speciális bizottságot alakított Báthory, amelynek tagjai lengyelek, litvánok, magyarok, németek. A kölcsönös vádaskodások továbbra sem csitultak, a panaszok orvoslása kudarcot vallott. Ez a torzsalkodás fokozatosan megosztotta a soknemzetiségű Báthorysereget, a had morális tartása az év végére összeomlott. Amikor Báthory elhagyta a harcteret, hogy a varsói szejmen rendkívüli adókat szavazzon meg a hadjárat folytatására, *a támasz nélkül maradt magyarok* – de a hidegtől és az éhségtől is szenvedő magyarok – *tömegesen dezertáltak és Pszkóban, az ostromlottaknál kerestek menedéket.*⁵⁵ Azokról a katonákról pedig, akik a téli, kegyetlen megpróbáltatások ellenére kitarítottak fogadalmuk mellett, mindvégig hűségesek maradtak Báthory Istvánhoz, a Jam Zapolskij-i fegyverszünet megkötése után (1582. január 15.) bőkezűen gondoskodott a király. Székely Mózes például, aki Báthorynál szolgált 1577 óta, Erdélyben jövedelmező, sőtiszi hivatalt kapott.⁵⁶ A fentiekben többször is emlegetett Bornemissza János a hűségéért és más érdemeiért Kerelószentpálon birtokkal gyarapodott.⁵⁷ Károlyi István kapitány öt évi szolgálatának elismeréseképpen ugyancsak birtoklevelet vehetett át Báthorytól a pszkovi táborban.⁵⁸ Berzeviczy Márton, a lengyelországi erdélyi kancellária feje, még 1582 nyarán is „gyártotta” a háború résztvevőinek a nemesi címet és birtokot adományozó okiratokat.⁵⁹ Igaz, hogy a nemesi címhez nem mindenkor párosult a birtok, de az immunitas és egyéb nemesi jog következtében a megadományozott sorsa gyökeresen jobbra fordult.

Ez a tömeges – ha szabad így fogalmaznunk – kiváltságolás negatívan hatott az állami bevételekre, drasztikusan csökkentek Erdélyben az adó befizetések. Amikor az erdélyi fejedelmet helyettesítő triumvirátus, majd a kormányzó az adócsökkenés miatt szót emelt Báthorynál, Lengyelországból a következőket tanácsolta: *Erdélyben a lengyel gyakorlatot kell követni, vagyis be kell vezetni a forgalmi adót, a bor és a sör adását-vételét kell megterhelni adóval.* Egész Lengyelországban érvényes a sör és a bor forgalmi adója, – írja Báthory – minden hordó sör után két lengyel garas az adó mértéke. Egy hordó bor adója viszont négy (lengyel) forint, amelyből kettőt az eladó, kettőt a vevő fizet. Ezekből a pénzekből háborúzott Lengyelország, vallotta be a lengyel király, erdélyi fejedelem.⁶⁰ Nürnbergben az a gyakorlat, – említi továbbá az erdélyi fejedelemségéhez mindig ragaszkodó Báthory – hogy a pékeket adóztatják meg, mert a kenyér hajtja a legnagyobb hasznot, évi 40 ezer forintot a városnak.⁶¹ Javasolja levelében az erdélyi fejedelem, – nem parancsolta(!) – hogy az Erdélyben bőven található árukra vessék ki a forgalmi adót, így például a borra, a gabonára, a marhahúsra. *Nem szabad félni az újításoktól, a hagyományok megsértésétől, mert azt, amit ma szokatlannak*

*és törvénytelennek mondanak, az idővel megszokottá és törvényessé válik – mondja ki a határozott végszót Báthory.*⁶²

Ilyen és ehhez hasonló radikális gondolat nemhogy megnyugtatta volna az erdélyi nemességet, ellenkezőleg, gyanakodni kezdett uralkodójára. A javasolt gazdasági reformokból és a Lengyelországban érlelődő törökellenességből fakadó gyanakvás olyannyira felerősödött Erdélyben, hogy az erdélyiek kezdeményezték a Portánál Báthory István fejedelem letételét. Amikor Báthory fülébe jutott a hír, sokatmondóan megjegyezte: mindenki tudja, a török is, hogy az én hazám – az Erdély.⁶³

RÖVIDÍTÉSEK A JEGYZETEKHEZ

- Besala, 1992. Besala, J.: Stefan Batory. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1992.
- FRH III. Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai (Collegit et edidit: Veress Endre) Fontes Rerum Hungaricarum t. III. Bp., 1918.
- Gyulai, 1897. Gyulai Pál: Commentarius rerum a Stephano rege, adversus magnum Moschorum ducem gestarum, Anno 1. 5. 80. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Helti. Anno 1. 5. 81. (Fordította és közzéteszi Koncz József) In: Hadtörténelmi Közlemények 1897.
- MHHD XLII. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria vol. XLII. Báthory István levélváltása az erdélyi kormányral (1581–1585) (Közrebocsátja Dr. Veress Endre) Bp., Kiadja az MTA, 1948.
- Nagy, 1994. Báthory István emlékezete (A bevezető tanulmányt és az epilógust írta, valamint a regesztákat és a kötetet szerkesztette Nagy László) Bp., Zrínyi Kiadó, 1994.
- Szádeczky, 1888. Szádeczky Lajos: Báthory István hadjáratai az oroszok ellen In: Hadtörténelmi Közlemények 1888.
- Veress, 1896. Veress Endre: Lengyelországi adalékok hazánk és főleg Erdély XVI–XVIII. századi történetéhez In: Értekezések a történettudományok köréből 16. kötet 9. szám Bp., 1896.
- Veress, 1937. Veress Endre: Báthory István király (Terror Hostium) Bp., A Magyar Mickiewicz Társaság kiadása, 1937.
- Veress, 1944. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése II. kötet (1576–1586) (Közrebocsátja Veress Endre) Kolozsvár, 1944. ▽

JEGYZETEK

1. A livón háborúról: Szbornyik Russzkovo Isztoricseszkoivo Obszesztva (RIO) RIO 59. k. -Pamjatnyiki diplomatyicseszkih sznosenyij Moszkovszkovo

- goszudarsztva sz Polszko-Litovszkim, 1533–1559. Szpb., 1887. RIO 71. k. - Pamjatnyiki diplomatycseszkih sznosenyij Moszkovszkovo goszudarsztva sz Polszko-Litovszkim, 1560–1570. Szpb., 1892. RIO 129. k. Pamjatnyiki diplomatycseszkih sznosenyij Moszkovszkovo goszudarsztva szo Sveciej, 1569–1586. Szpb., 1910. Forszten G. V.: Baltyijszkij voprosz v XVI–XVII sztoletyijah (1544–1648) I. k. Szpb., 1893. Koroljuk V. D.: Livonszkaja vojna Moszkva, 1954. Kruus H. H.: Baltyijszkij voprosz v XVI. veke v zarubeznoj isztoricseszkoj lityerature In: Voproszü isztoriji 1959/6. sz. Donnert E.: Rosszija i baltyijszkij voprosz v polityike Germanyiji 1558–1583 gg. In: Isztoricseszkiye zapiszki 76. k. Moszkva, 1975. Liv-, Est- und Kurlandisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. Bunge im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte Bd. 1–12. Riga-Leipzig, 1853–1914. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit (Hrsg.: von G. Schirren) Bd. 1–8. Reval, 1861–1881. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia vol. 1–19. Kraków, 1874–1927. Archiwum Jana Zamojskiego t. 1–4. Warszawa-Kraków, 1904–1948. Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864 t. 1–2. Warszawa, 1965–1966. Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej. z. V. Polska sztuka wojenna w latach 1563–1647. (Opracowali: Zd. Spieralski, J. Wimmer) Warszawa, 1961.
2. Ćieslak E. – Biernat C.: Dzieje Gdańska. Gdańsk, 1969. 140–143. Lásd még Báthory és Gdańsk kapcsolatahoz: Simson P.: Geschichte der Stadt Danzig t. I–IV. Danzig, 1913–1918. Lepszy K.: Stefan Batory a Gdańsk In: Rocznik Gdański t. VI. 1932. Piwarski K.: Dzieje Gdańska w zarysie Gdańsk-Bydgoszcz-Szczecin, 1946.
 3. Volumina legum t. II. (ab anno 1550 ad annum 1609) Petersburg, 1859. 158.
 4. Ua. 160.
 5. Początek panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577. Listy, uniwersaly, instrukcje (Wyd.: A. Pawiński) In: Źródła Dziejowe t. IV. Warszawa, 1877. Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego (Oprac.: A. Pawiński) In: Źródła Dziejowe t. VIII. Warszawa, 1881. Księgi podskarbowinskie za czasów Stefana Batorego 1576–1586 (Wyd.: A. Pawiński) In: Źródła Dziejowe t. IX. Warszawa, 1881. Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Diariusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586 (Wyd.: I. Polkowski) Kraków, 1887. Archiwum Jana Zamojskiego t. I. (1553–1579) (Wyd.: W. Sobieski) Warszawa, 1904. t. II. (1580–1582) (Wyd.: J. Siemeński) Warszawa, 1909. t. III. (1582–1584) (Wyd.: J. Siemeński) Warszawa, 1913. Étienne Báthory. Roi de Pologne, prince de Transylvanie. Cracovie, 1935.
 6. FRH III., MHHD XLII. Lásd még: Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1583) (Collegit et edidit: Veress Endre) Bp., 1911. Veress Endréről: Csatári D.: Veress Endre emlékezete. Gyula, 1960. Eröss I.: Veress Endre emlékezete. Vigilia 1964/4. sz.
 7. Veress, 1896. 25. Lásd még: Sunkó A.: Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században. In: Levéltári Közlemények 1998/1–2. sz. 99–131.
 8. Veress, 1896. 28–32.
 9. Ua. 34–35.

10. Ua. 36–37.
11. Uo.
12. Uo.
13. Szádeczky, 1888. 224–231.
14. Ua. 236., Veress, 1944. 133.
15. Szádeczky, 1888. 412., Besala, 1992. 281.
16. Szádeczky, 1888. 412–413.
17. Veress, 1944. 133.
18. Ua. 140.
19. Ua. 134–135.
20. Ua. 136.
21. Besala, 1992. 282.
22. Ua. 287., Veress, 1944. 141.
23. Besala, 1992. 288–289.
24. Ua. 291.
25. Gyulai, 1897. 468–469.,471.
26. Besala, 1992. 310.
27. Veress, 1937. 151.
28. Besala, 1992. 315.
29. Gyulai, 1897. 479.
30. Veress, 1937. 152.
31. Veress, 1944. 152–153.
32. Ua. 153.
33. Szkrinnyikov R. G.: Ivan Groznij Moszkva, Izdatyelsztvo „Nauka”, 1975. 226.
34. FRH III. 95–105.,105–106.
35. Ua. 106–111.
36. Ua. 112–116.
37. Uo.
38. Ua. 138.,119–120.
39. Ua. 123.
40. Ua. 142.,147. (1 fl. = 33/6 gr.)
41. Ua. 153.
42. Nagy, 1994. 214.,218.
43. Veress, 1937. 162.
44. Szkrinnyikov: Ivan Groznij 227., Szovetszkaja Isztoriceszkaja Enciklopedija Moszkva, 1968. 694.
45. Nagy, 1994. 240.
46. Ua. 218.
47. Ua. 220.,222.,224.
48. Ua. 224.
49. Ua. 226–227., Veress, 1937. 166.
50. Nagy, 1994. 227–228.
51. Ua. 228.
52. Ua. 252.
53. Ua. 232.

54. Ua. 253.
55. Ua. 254.
56. Veress, 1944. 187–188.
57. Uo.
58. Székely oklevéltár IV. k. 710. sz. oklevél
59. Veress Endre: Berzeviczy Márton (1538–1596) Bp., 1911. 152.
60. MHHD XLII. 111.
61. Ua. 112.
62. Ua. 112–113.
63. Ua. 141.

MELLÉKLET

(Illusztrációként néhány – szerkesztett, nem teljes – zsoldfizetési lajstromot mellékelünk.)

Solutio peditum mensis Octobris usque 26. diem mensis Decembris 1580 – Vilnae

(In: FRH III. 95–105.)

	Tisztek fizetése	Létszám (fő)	Kifizetett összeg
Ioannes Székelhidi cap.	40 fl.		
et Wolffgangus Rácza cap.	20 fl.	295	2554 fl.
Stephanus Lázár	40	103	888
Stephanus Fábiánházi	40	100	850
Paulus Nagy	40	101	866
Ioannes Horváth	40	100	852
Stephanus Nagy dec.	20		
et Lucas Sisloczi dec.	20		
et Stephanus Néma	20	149	1272
Gregorius Szabadkai	40	182	1430
 Peditibus in Vilna ad servitium Mtis Regiae remanentibus soluti		 1030 főnek	 8712 fl.
Grodnae Ladislao Trencsényi et Ioanni Deli peditibus			8 fl.
		1032 főnek	8720 fl.

**Peditum in arce Newel 7. die mensis Decembris in 26. diem Decembris
praeteriti solutio**

(In: FRH III. 106-111.)

	Tisztek fizetése	Létszám(fő)	Kifizetett összeg
Ioannes Gál capitaneus	65 fl.	104 fő	506 fl.
Thomas Dercsényi	20	141	691
Lucas Emeőkey	20	92	393
Paulus Nehéz	20	100	443
Ladislaus Rác	20	118	520
Peditibus in Newel		556 főnek(sic!)	2553 fl.

Peditum in Zawolocz solutio (December anni 1580)

(In: FRH III. 112-116.)

Matthias Nagy	20 fl.	98 fő	421 fl.
Thomas Karácson	20	89	388
Thomas Hidvégi	20	90	394
Franciscus Thuri	20	74	268
Portariis peditibus	?	36	160
Peditibus Zawolocziensibus		387 főnek	1631 fl.
Peditibus in Newel et Zawolocz existentibus in universum		943 főnek	4184 fl.

**Solutio peditum Grodnae existentium a 26. die Decembris anni 1580 usque in
26. diem Ianuarii anni 1581 Grodnae, 14. die Ianuarii facta.**

(In: FRH III. 119-120.)

	Tisztek fizetése	Létszám(fő)	Kifizetett összeg
Stephanus Lázár	32 fl.	110 fő	487 fl.
Stephanus Fábiánházi	20	101	436
Paulus Nagy	20	100	431
Lucas Sislóczi vicecap.	10	100	421
Stephanus Nagy vicecap.	10	100	420
Ioannes Horváth	?	99	407
Bartholomaeus Nagy	20	100	430
Stephanus Néma vicecap.	10	88	370

Artificibus:

Ioanni sartorio tertio	se fl.	30
Ioanni serario secundo	se fl.	8
Andreae barbitonsori	fl.	16
Francisco fabro		13
Petro pixides curanti		12
Petro canes curanti		10
Christiano chirurgo		4
Francisco ianitori		5
	805 főnek	3558 fl.
Peditibus aulicis	213	935
Summa	1018 főnek	4493 fl.